

Milyen alapon gondolkodhatunk, építhetünk, alkothatunk hitfelfogást? Milyen alapról kell szemlélnünk a világmindenséget és megalkotnunk a magunk vallásos szemléletét? Az elmondottakból önként következik a felelet: a józan ész alapján és a gyakorlat által igazolt ismeretek felhasználásával.

Azonban ha csak a józan észről beszélnénk általánosságban, és ezzel összefüggésben nem beszélnénk a tudás köréről is, akkor légüres térben mozgunk, s a józan ész csupán szólam lesz számunkra, amelynek egyszerű jelentését legfennebb sejtjük, de nem tudjuk!

A fentiek után a mi teendők és feladatunk az, hogy hit- és életfelfogásunk építményét, melyet a józan észre való hivatkozással Dávid Ferenc kezdett építeni, s amelyet négy évszázadon keresztül rendkívül nehéz körülmények és küzdelmek között tovább építettek elődeink, mi tovább építsük. Ugyanakkor híveinknek mutassuk meg, hogy az unitárius vallás a józan ész és a gyakorlat által igazolt ismeretek alapján miképpen látja Istent, az élet és a halál kérdéseit, az emberi boldogulás feltételeit, Isten országa megvalósíthatását, az emberi élet boldoggá tételét.

Eddig még sohasem volt erre olyan lehetőség, mint ma. Mert érkezett az idő, a fejlődésnek az a szakasza, amelyben valóban becsülik az eszt; az értelmet és a tudást az életformáló értékek közé sorozzák, s minden vonatkozásban alapnak tekintik.

ROSTÁS DÉNES

JOG ÉS ERKÖLCS

A jog és erkölcs az egyén és a társadalmi közösség létfenntartó erői közé tartozik.

Még ha a kérdés válasz nélkül marad is, érdemes annak pusztá megfogalmazása is: mi a jog és erkölcs lényege s célja, hol van kettőjük közt a határ, van-e közös hatóerejük? E két fogalom társadalmunk közkincsét képezi, s mégis, ha keletkezésük és élettartamuk felől gondolkozunk, különböző nézetek ütközőpontjában érezzük magunkat.

I

Származás tekintetében e két fogalom a rokon intézmények csoportjába vezet, hol egymás közelében találjuk a babonát, divatot, szokást, közvéleményt, jogot, erkölcsöt, vallást, mindeniket sajátos elhatároltsága között.

Rokon vonása mindannyinak az önalkotta parancs (norma), melynek vonalán mindenik irányítja önmaga létét. Hogy milyen erővel bírnak ezek a parancsok, akár a babona esetében is, könnyen megállapítható.

A római birodalom történetében az augurok testülete madarak repüléséből, különböző jeleiből vont le történelmet formáló határozatokat. Ma elmosolyodunk ezeken, de tagadni nem lehet, hogy a babonából levont kedvező jel milyen erővel, hittel és egységgel fogott át tömegeket, s beláthatatlan erőfeszítésre tette képessé.

Forrására nézve, melyből a jog és erkölcs önerejét veszi, a nézetek megoszlanak. Különös figyelmet érdemel az a felfogás, mely e két intézmény végső gyökereit az emberi érzelmek legbensőbb rétegéhez, a lelkiismerethez vezeti, hol a jó önmagáért a jóért születik meg. Hatásaikban is azonos eredményhez jutunk: kielégülés, megnyugvás jutalmazza a jog- és erkölcshez hű egyént.

A lelkiismeret az autonóm erkölcs hona, hova a jog és erkölcs végső gyökerei nyúlnak, minden egészséges szellemű egyénnél létezik, de mértékeiben különböző szinten. Ezért nem minden egyén lehet jog- és erkölcsalkotó. E célra megfelelő súlyú érzelmi és tudati adottság szükséges, s kiművelve oly szintre, mely a jog és erkölcs továbbfejlesztésére alkalmassá teszi az egyént. Csak ez a veleszületett mély lelkiismereti erő és öntudatos képzés adhat választ a vezető egyénekhez feltett fontos kérdésre: „Qui custodet custodes?“ (Az ellenőrzőket ki ellenőrzi?)

II

Tartalmát és lényegét szemlélve, jog és erkölcs élreállított kérdései előtt állunk. Elméletileg létezik egy felsőbbrendű természetjog (ius naturale), mely az emberi életet, méltóságot, szellemi kibontakozást idők és viszonyok fölé helyezi mint sérthetetlen emberi jogokat. A római jogban Ulpian így határozta meg: „Quod ad ius naturale atinet, omnes hominis aequales sunt.“ (Ami a természetjoghoz tartozik, minden embernek egyenlő joga.)

Gyakorlatban mégis a római jogból ismert ius vitae ac necis (élet-halál feletti jog) rációfolt ezekre az időtől és helytől független alapjogokra.

Ma is észlelhető, hogy gyakran más jogot és erkölcsöt vall a hitelező, mást az adós, mást a büntetett, mást az áldozat, mindenik ugyanazon ténynt önmaga lelkiismerete szerint mérve.

Egy bűnöző csoport életet és javakat fosztogató ténye a törvény és erkölcs tilalma alatt áll, de enyhül annak a sorsa, ki félúton tettestársait a hatóság kezére adja. Azonban a bűnöző csoporton belül az ilyen egyént árulónak, erkölcsstelennek tartják, aki társainak adott szavát megszegte, s támogatás helyett őket végveszélybe juttatta.

Való tény tehát, hogy egymással szembenálló egyének és csoportok egymással szembehelyezkedő jogot és erkölcsöt vallanak, mintha ugyanazon kérdésben ellentétes jog és erkölcs létezne, mely végeredményként „bellum omnium contra omnes“-hez (mindenki háborúja mindenki ellen) vezetne.

Mindezzel szemben helyes nézetnek az látszik, hogy az egyének és kötelékek sajátos és egymásnak ellentmondó jogi és erkölcsi felfogása felett létezik a „humanum aeternum“ (az örök emberiesség) legfelső jogi és erkölcsi fóruma, mely egyedül jogosult meghatározni az emberi

érzelmeik és gondolatok legmagasabb mértékével mérve, hogy mi jogos és erkölcsös. E jog- és erkölcsrendbe beilleszkedni mindenki köteles, ha mentes akar maradni a jog és erkölcs elmarasztaló ítéletétől.

Kell léteznie az időn és helyen felül álló természetjognak, mely az emberi életet, testi épséget, annak szellemi kibontakozását lehetővé teszi, mint emberi alapjogoknak, még ha a „ius vitae ac necis“ (élet-halál feletti jog) valaha rajta túl is helyezkedett. A joggal való visszaélés nem jelentheti a jog nemlétét.

III

Elválasztó határt húzni jog és erkölcs között nem könnyű feladat, pedig a két fogalom önálló léte jelzi, hogy e választáshoz szükség van. Talán gyakorlatilag könnyebb e határt esetenként észlelni, mint azt elméletileg felállítani. Így például öröklési jog illeti a túlélő házastársat, ha az élettársát halálos ágyán hagyta is el s élt más egyénnel együtt, még ha csak egy nap lett volna is a válási ítélet kimondásáig.

Erkölcsei érzetünk tiltakozik az ilyen öröklés ellen. A jog pedig fedve éri magát az általános szabály helyességével, mely szerint a túlélő házastárs örökös, még ha kivételesen méltánytalan eset is létezik.

Lényeges határt képez jog és erkölcs között a jognak a szankciója, mely karhatalommal érvényt biztosít a jogot érvényesítő bírói ítéletnek. Ezzel szemben az erkölcs ilyen szankcióval nem rendelkezik, be kell érnie csak a közvélemény elmarasztaló véleményével.

Néha azonban az erkölcsi elmarasztalás végső kimenetelében túllépi a jogét, mert egy becsületbeli fogadás be nem tartása, avagy más súlyos erkölcsi elmarasztalás olykor az élet önkezdő feláldozásába viszi az egyént, ami a jog elképzelésétől távol áll.

Helyes tehát az egyének és a társadalom tagjának életét úgy alkalmazni a hatályban levő joghoz és erkölcshez, hogy sem bírósági ítélet, sem erkölcsi elmarasztalás ne zavarja egyéni és társadalmi életét.

Maga a társadalmi rend is annál magasabb szinten áll, minél nagyobb számban tagjai önmeggyőződésük alapján alkalmazkodnak az érvényben levő joghoz és érvényben levő erkölcshez. Ezáltal kiküszöbölődik a jogi kényszer alkalmazásának szüksége és a társadalom erkölcsi elmarasztaló véleménye.

IV

Kölcsönhatás jog és erkölcs között e rövid gondolatmenetnek utolsó tárgya.

A két fogalom közt teljes az összhang, ha a jog és erkölcs parancsai (normái), a felölelt kérdésben, teljesen fedik egymást. Ható- és meggyőzőerejük ilyenkor kettős erővel bír.

Általánosságban az erkölcs átmérője a jogénál jóval nagyobb teret fog át, s fejlődésének iránya is változóbb, üteme pedig gyorsabb.

Az erkölcs hátterében, változó távlatban, lassúbb és megfontoltabb ütemben követi az erkölcsöt a jog, mely tételeit csak helytállóan bizo-

nyult erkölcsi szabályokra alapozhatja, melynek a betartására aztán karhatalmi erőt biztosít.

Az elől haladó erkölcsnek létezik oly kizárólagos tere is, hová a jog az erkölcsöt követni nem tudja.

Az erkölcs neveli azokat a mély emberi érzelmeket, melyeknek belvilágába a jog nem avatkozhatik be: „De internis non iudicat praetor.“ (Lelkiismeret felett a bíró nem ítél.)

Az erkölcs fekteti fel az altruizmus és közösségi szellem áldozatkészségét, mely a jog hatáskörén szintén kívül esik.

Az erkölcsi ítélet végsősorban a jog lényege felett is örködik, hogy a törvény egybeessék a joggal, a jog pedig egybeessék az igazságossággal.

Mindezeknek mintegy ellenértékeképpen a jog is megteszi az erkölccsel szemben a maga viszonzószolgálatát. Ugyanis a jog felruházza az erkőlctől átvett összes normákat a maga jogi szankciójával, s ezáltal érvényt biztosít az erkölcs normáinak.

A jog felismeri az erkölcs útmutatásainak lényegét, s számos tételre rendelkezéssel utasítja a jogalkalmazó bírót egyenesen az erkölcs parancsaihoz.

A római jogban az „aequitas, bona fides“ (méltányosság, jóhiszeműség) fogalmai egyenesen az erkölcs honába vezettek.

Ma a kötelmi jog terén a 966 és 986. § az erkölcsellenes egyezségtől megtagadja az érvényességet. Ugyanazon törvénykönyv 970. §-a szerződő feleket jóhiszemű teljesítésre kötelezi, melyben egyedül az erkölcs és tisztesség kizárólagossága a döntő.

A családjogi törvény rendelkezései át vannak szöve az erkölcs fogalmaival, s általában az egész magán- és büntetőjog az erkölcs honából szívja magába a létfenntartó erőt.

Jogalkotó és jogalkalmazó nem lehet kizárólag csak a jog szakembere, megfelelő erkölcsi adottság és erkölcsi nevelés híján.

Nem volt és nem is lehet elképzelni olyan törvényhozót, aki legátfogóbb elképzeléssel jogszabály alá vonhatná az élet végnélküli rejtekeit. A legkiválóbb törvényhozó is művének befejezése után rövidesen meggyőződik, hogy szellemi ereje legátfogóbb mozdulataival sem bírta hatalma alá fogni az élet végtelen változásait. Ilyen esetben a jogalkalmazó bírónak a jog és erkölcs közel eső teteleiből kell felépítenie igazságos döntését.

A jog és erkölcs közös hatóerejének kibontakozásánál a vallásnak is támogató szava van, mert végelemzésben: „Omne ius humanum causa constitutum est.“ (Minden jog az emberiség érdekét szolgálja.)

Dr. FAZAKAS MIKLÓS

AZ ELSŐ ANGOL UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSÁNAK 200. ÉVFORDULÓJA

1774. április 17-e a szervezett angol unitarizmus kezdetének tekinthető, állapítja meg E. M. Wilbur, az ismert amerikai unitárius történész.¹ Bár vitatható, hogy egyáltalán lehetséges-e pontos kezdeti időpontot meghatározni, mégis 1774. április 17-e történelmi nevezetességű: ezen a napon nyitották meg az „egy igaz Isten, az Atya“ tiszteletére szentelt első, unitárius hitfelfogást valló gyülekezet templomát Angliában, a londoni Essex utcában.

Az angol unitarizmus története igen bonyolult, mivel különböző százból szövéődött egybe a 17. században. Fő eszmei gyökere az angol államegyház reformálásának folytatásáért küzdő szabad protestáns mozgalomban található meg. Az évszázados küzdelemben fordulópontot jelentő 1662. évi egyöntetőségi törvény (Act of Uniformity) visszaállította az államegyházat (anglikán egyház) régi jogaiba, ugyanakkor betiltott minden más attól eltérő istentiszteletet és egyházi szervezetet. Ez volt a kezdeteké annak a nagy szakadásnak, mely két táborra osztotta az angol protestantizmust: az egyik az anglikánok, az államegyház hívei, akik mindenben alkalmazkodtak az egyöntetőségi törvényhez, innen nevezik „konformistáknak“ is; a másik az államegyháztól elszakadók, akik nem fogadták el az 1662-es törvényt, és elutasították az anglikán egyház hitvallás jellegű szertartáskönyvének (Book of Common Prayer) aláírását, ezért nevezik „nonkonformisták“-nak, majd később „disszenterek“-nek. Ők lettek a szabad protestáns egyház hívei.

Az egyöntetőségi törvény elfogadását, a nagyszámú világi egyháztagok mellett, mintegy 1500—2000 lelkész tagadta meg és lépett ki az államegyházból. A disszenterek üldözésére az állam újabb rendeleteket bocsátott ki. Megtiltotta lelkészeiknek, hogy istentiszteletet tarthassanak, hogy öt mérföldre csak meg is közelítsék régi egyházközségeiket, és megakadályozta, hogy állami hivatalt tölthessenek be. A disszenterek sorsa igen nehéz volt egészen 1689-ig, amikor a türelmi törvény (Act of Toleration) feltételek mellett lehetővé tette, hogy hitfelfogásuk szerint istentiszteletet tarthassanak.

A disszenterek többsége a presbiteriánus, independens és baptista felekezethez csatlakozott. Bár közöttük nem húzhatunk éles határvonalat, mégis mindhárom felekezetnek megvolt a maga megkülönböztető teológiai felfogása. Az independensek és baptisták általában a szigorú hitelvi fegyelmet képviselték, a presbiteriánusok viszont a vallás kérdéseiben türelmesebbek voltak, és következetesen tartózkodtak attól, hogy kötelező érvényű egységes hitrendszert fogalmazzanak meg. Ez az állásfoglalás a 18. század folyamán útmutatást jelentett mindazoknak, akik fokozatosan felismerték, hogy a múltban vita nélkül elfogadott szentháromsági dogmának és más hittételeknek nincs bibliai alapjuk.

A hitviták a 16. és 17. század kísérő jelenségei, s ha az államhatalom el is fojtotta egy időre, azok újra fellobbantak. Az államegyháznak megvolt a hatalma, hogy a hitrendszerétől való minden eltérést meg-